

DOROTA WEREDA
Lublin

KOLATOROWIE PARAFII UNICKIEJ DIECEZJI BRZESKIEJ W XVIII WIEKU

Kościół unicki w czasach i granicach przedrozbiorowych liczył 8 diecezji. Były to: metropolitarna kijowsko-wileńska oraz połocka, lwowsko-halicko-kamieniecka, przemysko-samborska, łucko-ostrowska, chełmsko-bełska, pińsko-turowska i włodzimiersko-brzeska¹. Omawiana diecezja brzeska była częścią diecezji włodzimierskiej. W XVIII w. w diecezji brzeskiej źródła potwierdzają funkcjonowanie 305 parafii. Obszar diecezji był podzielony na 10 dekanatów: bialski (28 parafii), bielski (28), brzeski (48), drohiczynski (23), kamieniecki (43), kobryński (28), mielnicki (25), poleski (24), prużański (25) oraz włodawski (26).

Podstawę funkcjonowania każdej parafii stanowiło uposażenie, związane z osobą fundatora i tak zwanym prawem patronatu.

Prawo patronatu było zbiorem przepisów prawnych zawartych w prawie kanonicznym. Było to prawo kościelne, w które nie ingerowało ustawodawstwo państwowe. W Polsce w kościele obrządku łacińskiego prawo to datuje się od początku istnienia na tych ziemiach Kościoła. W XIII w. fundator stał się z zasady patronem kościoła zwanym inaczej kolatorem lub podawcą².

Prawo patronatu było pewnego rodzaju obecnością w Kościele osób świeckich. Funkcjonowało ono do 2. poł. XVIII w., kiedy to w związku ze zmianą sytuacji politycznej Kościół utracił dobra ziemskie, natomiast pracujący w pa-

¹ W. K o ł b u k, *Kościół wschodnie w Rzeczypospolitej około roku 1772. Struktury administracyjne*, Lublin: TN KUL 1998, s. 33; L. B i e n k o w s k i, *Organizacja Kościoła wschodniego w Polsce*, w: *Kościół w Polsce*, red. J. Kłoczowski, t. II, Kraków: Znak 1969, s. 860-865.

² W. A b r a h a m, *Początki prawa patronatu w Polsce*, Lwów 1889, s. 43, nakładem redakcji „Przeglądu sąd. i adm.” S. C h o d y Ń s k i, *Patronat w Polsce*, w: *Encyklopedia Kościelna*, Warszawa 1892, t. XVIII, s. 380, wyd. ks. Michała Nowodworskiego.

rafiach kapłani zaczęli otrzymywać pensję od państwa³. Prawo to nie podlegało jurysdykcji metropolity lub wikariusza generalnego. W decyzjach prawnych urzędów diecezjalnych prawo patronatu musiało pozostawać nie naruszone. Władze diecezjalne były zobowiązane do zachowania warunków zawartych w testamencie patrona⁴.

W źródłach dotyczących unickiej diecezji brzeskiej z XVIII w. na określenie prawa patronatu i osoby patrona posługiwano się terminami „kollacja” i „kolator”. Mimo że terminy te w prawie kanonicznym mają inny zakres znaczeniowy⁵, w pracy tej będą używane jako określenie równoznaczne z pojęciami „patron” i „patronat” i będą stosowane zamiennie. Porównanie patronów z Kościoła katolickiego i kolatorów z Kościoła unickiego nie wykazuje faktycznych różnic w ich prawach, obowiązkach i istocie funkcjonowania⁶. Zatem przez pojęcie „kolatora” („patrona”) będziemy rozumieć osobę, która opiekuje się cerkwią. Sama pozycja piastującego to prawo musiała być znaczna, skoro w każdym akcie wizytacyjnym figuruje na poczesnym miejscu, zaraz na początku opisu danej parafii przez wizytatora.

Prawo patronatu gwarantowane było poprzez dokumenty fundacyjne. Karol Stanisław Radziwiłł w dokumencie fundacyjnym cerkwi w Klonownicy z roku 1703 zastrzega: „prawo patronatu sobie i sukcesorom swoim zostawiam”⁷. W Gierszonowicach małżeństwo Hieronima i Anny Żabów w dokumencie fundacyjnym z r. 1662 wyraźnie zaznacza, że: „to też sobie warujemy, iż dopóki żyjemy, albo dopóki w tym województwie będziemy, po śmierci swiaszczenika nikt inny, tylko my sami, podawać do tej cerkwi mamy, a po nas, jeśli nam Pan Bóg potomków dać będzie raczył, wtedy potomkowie nasi podawcami swiaszczeników być mają”. W przypadku opuszczenia granic województwa lub braku potomstwa prawo prezenty zostało przekazane biskupowi włodzimiersko-brzeskiemu⁸.

³ M. P a w e l e c, *Prawo patronatu*, Lublin 1995, mps Arch. KUL, sygn. 1015, s. 9-12.

⁴ S. N a b y w a n i e c, *Unicka archidiecezja kijowska w okresie rządów arcybiskupa metropolity Felicjana Filipa Wołodkowicza 1762-1778*, Rzeszów 1998, s. 152.

⁵ Na podstawie definicji zawartej w Encyklopedii Kościelnej, t. X (Warszawa 1876, s. 512-516, wyd. M. Nowodworski) kolator, to osoba przełożonego duchownego, najczęściej biskupa, który miał prawo udzielić duchownemu beneficjum, natomiast kollacja to udzielenie beneficjum kościelnego, dokonane przez posiadającego do tego władzę.

⁶ J. Z h i s m a n, *Das Stiftrecht in der Morgenländischen Kirche*, Wien 1864, s. 47.

⁷ Akty izdavaemye Kommissieju vysocajse uczezdemoju dlja rozboru drevnich aktov v Vilnie. Akty Bretskago grodskago suda, t. III, Wilno: wyd. Tip. Kirkor 1870, s. 131 (dalej cyt.: AIWAK).

⁸ Tamże, s. 60-61.

PRAWA I PRZYWILEJE PATRONA

Kolator przedstawiał władzę nadrzędną nad urzędnikami dekanalnymi. Dowodzą tego wydarzenia, jakie miały miejsce w parafii Neple. Dziekan dekanatu brzeskiego, Szymon Artecki, stosując się do rozporządzenia biskupa przyjechał odbyć wizytację. Według formularza wizytacyjnego do jego obowiązków należało m.in. sprawdzenie zawartości skarboxy. Była ona zapieczętowana. Zerwanie zabezpieczeń było możliwe tylko w obecności kolatora cerkwi nepelskiej. Zawiadomił więc sprawującego tę funkcję przedstawiciela rodziny Niemcewiczów, aby przybył i odpieczętował skarboxę. Niemcewicz nie tylko nie przyjechał, ale udzielił przez posłańca odpowiedzi, że jeśli dziekan złamie pieczęć, to rozprawi się z nim nie tylko u zwierzchności duchownej, ale także u najwyższej instancji świeckiej. Dziekan więc zrezygnował z wizyty w obawie kłótni⁹.

Tylko w wypadku jednej parafii źródła wspominają o ingerencji kolatora, do tego stopnia, że nakazał likwidację cerkwi unickiej (Wirów w dekanacie drohiczyńskim).

Cerkiew ta została ufundowana przez Jana Godlewskiego, starostę ziemi nurskiej w 1712 r. wraz z uposażeniem w postaci gruntów, łąk, ogrodów, plebanii. Parafia funkcjonowała ponad 30 lat, do czasu, kiedy Jan Kuszel, były stolnik ziemi drohiczyńskiej nabył dziedzictwo we wsi Wirów. Przeniósł wieś na inne miejsce, natomiast dawne grunty gospodarzy przyłączył do dworu. Proboszcza cerkwi, Grzegorza Werpechowskiego pozbawił gruntu i wydał oświadczenie pozbawiające go parafii. Przez pośrednictwo swojego ekonomy, o imieniu Bolesta, zakazał wiernym, pod groźbą kar cielesnych, spowiedzi i komunii wielkanocnej w cerkwi. W święta przypadające według kalendarza juliańskiego siłą przymuszano ludzi do pracy, natomiast w dni postne służba dworska rewidowała domy i pilnowała, aby były podawane potrawy z mięsem. Wobec tej sytuacji duchowny był zmuszony do ustąpienia z parafii, natomiast Kuszel nakazał zburzyć budynek cerkiewny i pobudować nowy, który miał pełnić funkcję kaplicy dworskiej. Wydarzenia te miały miejsce w latach 1788-1791. Proboszcz odwoływał się bezskutecznie do sądu w Drohiczynie, do urzędów austriackich w Siedlcach. Nie pomogła również interwencja w Komisji praw obrządku ruskiego¹⁰. Wiadomość o tym nie-

⁹ Archiwum Państwowe w Lublinie, Chełmski Konsystorz Greko-Katolicki, sygn. 1131, k. 381 (dalej cyt.: APL CHKGK).

¹⁰ Chołmskij Greko uniatskij mesjaceslov 1872 (dalej cyt.: CHGUM), Warszawa w Tipografii Iwana Jaworskiego 1871, s. 87-88.

chlubnym przypadku miała swoje szerokie reperkusje. Wspomniana była także w akcie spisany w Chełmie w 1798 r.¹¹ Opisane wydarzenia miały charakter sporadyczny i jest to jedyny tego typu przypadek opisany w diecezji brzeskiej w XVIII w.

Z praw przysługujących patronom najważniejsze było prawo prezenty, czyli przedstawienia kandydata na duchownego biskupowi, aby udzielił mu instytucji kanonicznej na wakujące beneficjum zwane kollacją. Prawo to przechodziło na potomków fundatora¹². Kolator decydował o osobie duchownego, z czym musiała zgodzić się hierarchia kościelna. Patronowie mieli możliwość przedstawiania osób sobie wygodnych, a w razie sprzeciwu duchowni mogli zostać pozbawieni uposażenia. Wprawdzie istnieją poglądy podkreślające bezradność duchowieństwa wobec władzy świeckiej¹³, ale zjawisko to nie było powodem powszechnych konfliktów, tym bardziej, że w Kościele unickim często obsada parafii pozostawała w jednej rodzinie. Relacja z roku 1725 przekazuje informację o sporze w Sieciechnowiczach (dekanat brzeski). Paweł Kościuszko, pisarz grodzki brzeski, pozbawił parafii ojca Jakuba Osińskiego, prezbitera instalowanego przez władze duchowne. Nie pomogły mediacje wizytatora, który dopatrywał się w tych wydarzeniach zdrady kolatorskiej¹⁴.

Istnieją wzmianki o przypadkach, w których świeccy patronowie nadający beneficjum decydowali o przejściu z prawosławia na unię. Sugerowałyby to treść dokumentów dotyczących parafii w Dołobrodach i Charsach. U podstaw decyzji na wydanie dokumentów funduszowych o potwierdzeniu stanu posiadania wspomnianych parafii leżało przejście z Kościoła prawosławnego do Kościoła unickiego. Dlatego Karol Stanisław Radziwiłł jako kolator w dokumencie datowanym na rok 1701, zamieszcza klauzurę: „Proszę biskupów, aby tam żadnego podejrzanego unity nie trzymali, a uchowaj Boże schizmatyka. Sukcesorów zaś surowym sądem Bożym zaklinam, aby do cerkwi innych ludzi oprócz unitów nie podawali¹⁵.”

¹¹ A. K o s s o w s k i, *Blaski i cienie unii kościelnej w Polsce w XVII-XVIII wieku w świetle źródeł archiwalnych*, Lublin: Drukarnia „Narodowa” 1939, s. 23.

¹² A. S. K r a s i ń s k i, *Prawo kanoniczne krótko zebrane*, Wilno: Drukiem Józefa Zawadzkiego 1861, s. 181.

¹³ P. N. B a t j u s z k o w, *Chołmskaja Rus. Istoriceskija sudby Russkago Zabuzja*, Petersburg izdano pri Min. Vnutrien. Deł 1887, s. 136.

¹⁴ APL CHKGK. 780, k. 198.

¹⁵ AIWAK, t. III, s. 125-126.

Kolator był niejako inwestorem budowy kościoła bądź cerkwi. Sam fakt wzniesienia świątyni nie był wystarczający. Należało jeszcze parafię uposażyć¹⁶. Fundatorzy nie zawsze kierowali się tylko pobudkami religijnymi. Świątynia mogła mieć wezwanie imienia kolatora. Dodatkowo przez przywileje, jakimi cieszył się we własnym kościele, był podtrzymywany jego autorytet społeczny u ludności miejscowej i przyjezdnych. Patron mógł mieć przywileje honorowe i materialne. Do praw honorowych należał przywilej szczególnego miejsca w czasie publicznych procesji. Z reguły patron prowadził księdza niosącego Przenajświętszy Sakrament (*ius procesionis*) pod rękę¹⁷. Innym przywilejem była osobna, umieszczona blisko ołtarza ławka kolatorska oraz prawo pierwszeństwa podczas pokropienia wodą. Zdecydowana większość kolatorów pochodziła ze stanu szlacheckiego, co dodatkowo umożliwiało im, na mocy przywilejów kolatorskich, umieszczenie w widocznym miejscu we wnętrzu kościoła herbu swojej rodziny (*ius listrae*)¹⁸. Patron był wymieniany w modlitwach podczas nabożeństw. W chwili śmierci odbywała się szczególnie uroczysta liturgia żałobna, a ciało kolatora mogło być pochowane w kryptach pod kościołem¹⁹. Potwierdzeniem tej sytuacji prawnej może być dokument dotyczący parafii w Radwanicach, według którego w zamian za nadania patron wskazał zakres modlitw w poszczególnych intencjach i podkreślił obowiązki plebana:

Duchowny w zamian ma utrzymywać w cerkwi porządek, każdego tygodnia co środa modlić się za następców naszych, co piątek i sobotę służbę Bożą za dusze odprawiać będzie. W każdą niedzielę i święta odprawiać według obrządku wiary chrześcijańskiej, prosząc Boga za króla, Rzeczpospolitą i rycerstwo i za nas samych pókiśmy żywi, a po śmierci za duszę naszą²⁰.

Podobnie prawo do modlitw gwarantował sobie Karol Radziwiłł w dokumencie wydanym dla cerkwi w Dołhobrodach: „Teraźniejszego prezbitera i jego następców obliguję, aby w mszach i innych nabożeństwach mnie samego z najmilszą małżonką moją, dzieci naszych i sukcesorów przed Panem Bogiem nie zapominali”²¹.

¹⁶ K r a s i ń s k i, dz. cyt., s. 181.

¹⁷ C h o d y ń s k i, dz. cyt., s. 397.

¹⁸ Tamże, s. 186.

¹⁹ C h o d y ń s k i, dz. cyt., s. 397.

²⁰ AIWAK, t. 3, s. 118.

²¹ Tamże, s. 125-126.

Do innych przywilejów patrona należało prawo do alimentów, jeśli w ubóstwo popadł nie ze swojej winy. Jeśli zaistniałaby sytuacja, w której kolator lub jego bezpośredni potomkowie znaleźliby się w nędzy, mogliby otrzymać wsparcie finansowe z dochodów beneficjum, którego byli fundatorami²².

Władza kolatorska dotyczyła także bractw religijnych. Katarzyna Kopcio-wa, kolatorka cerkwi w Opolu, wydała dla bractwa Rusiłowskiego dokument następującej treści:

arendarzom i wszystkim włościanom moim donoszę do wiadomości, że ja z funkcji mojej kolatorskiej, chcę i żądam, aby w kościołach i cerkwiach wznosiła się chwała Boża. Przykładem niech będzie bractwo św. Mikołaja, osobliwego tego miejsca patrona, czyniące według sił składki na świece, ołtarze brackie i inne potrzeby cerkiewne. Nie mogą nie mieć schadzki bardzo potrzebnych dla elekcji starszych braci i kontrybucji świec bez posiłku i przyjęcia kapłanów. Uznałam za słuszną rzecz na te schadzki piwo warzyć bez wszelakich pretensji, władzą moją kolatorską pozwalam 2 razy na rok po 3 miarki słołu raz na Wielkanoc, raz na św. Mikołaja [...] nakazuję, aby parafianie inni, w tym bractwie nie zostający ani przysypowali do waru, ani interesowali się do tego prawa i wolności brackich [...] aby zamiast duchowej schadzki zgorszenia nie było, na schadzki ma być zachowana wszelka skromność, cichość i poszanowanie pasterzowi i braci braciom i tylko o obowiązkach i chwale Bożej rada a nie o fraszkach²³.

O BOWIĄZKI PATRONA

Patron miał obowiązek bronić Kościoła, jego praw i własności, miał możliwość wizytowania dóbr kościelnych, a jeśliby stwierdził niegospodarność i złe nimi kierowanie przez plebana lub podległe mu osoby, mógł przejąć zarząd tychże dóbr. Natomiast, gdyby osoba posiadająca *ius patronatus* znieważyla kościół, cmentarz kościelny lub osobę duchowną w tejże parafii, powinna wykonać zadośćuczynienie, a dopóki tego nie uczyni, wszystkie kościoły, nad którymi ma prawo patronatu będą zamknięte i czynności liturgiczne nie będą spełniane. Patron nie mógł zająć dóbr beneficjanta po jego śmierci, a jeśli nie zachowałby tego prawa, automatycznie zostałby wyklęty. Powrócić na łono Kościoła mógłby dopiero po odprawieniu pokuty i uwolnieniu od klątwy z rąk biskupa²⁴.

Patron w wypadku niewystarczającego uposażenia był zobowiązany je powiększyć. Metropolita Teodozjusz Rostocki problem wakujących parafii

²² Chodyski, dz. cyt., s. 396.

²³ AIWAK, t. III, s. 131.

²⁴ Chodyski, dz. cyt., s. 393.

usiłował rozwiązać poprzez apel do kolatorów, aby powiększyli uposażenie, jeśli jest niedostateczne do utrzymania prezbitera, a następnie wybrali osoby godne stanu kapłańskiego i skierowali do seminarium diecezjalnego dla „wyćwiczenia w nauce moralnej”²⁵.

Do innych obowiązków patrona należały: zabezpieczenie świątyni przed zimą i remonty po zimie, specjalna interwencja w przypadkach losowych, np. burze, pożar²⁶. Nie zawsze były one spełniane w stopniu dostatecznym. W Czemerach (dekanat kamieniecki), gdzie jako kolatorowie wymienieni są ojcowie dominikanie z Brześcia, wizytator wspomina: „widzieliśmy wielką krzywdę domu bożego”. Ojciec Węgierzyński, prezbiter cerkwi, wielokrotnie zwracał się do Dominikanów z prośbami o wsparcie „bo wszystko potrzebuje reparacji”²⁷. W Małej Jelnej (dekanat kamieniecki), według relacji wizytatora „cerkiew bliska obalin, zalecam kolatorowi i parafianom troskę”²⁸. W cerkwi w Witulinie (dekanat mielnicki) podczas generalnej wizyty nuncjusza papieskiego z rozporządzenia metropolity kijowskiego i Wołodkowicza zaleca się duchownemu kontakt z kolatorem, aby „raczył fundamenty podźwignąć i podmurowanie”²⁹.

Bywały przypadki, kiedy kolator prócz nadanych przywilejów i wolności sam dodatkowo zobowiązywał się do świadczeń na rzecz kościoła dając w zamian za niewywiązywanie się z obowiązków gwarancje finansowe z możliwością egzekucji sądowej. W funduszu cerkwi Matiewskiej z roku 1762 Antoni Kościuszko oświadczał:

tylko ja Antoni Kościuszko, a po mnie następcy do cerkwi na ofiarę pańską po 2 garnce wina albo pieniędzmi po 2 talary bite, jako też wosku funtów 12 na świece, albo też pieniędzmi 12 zł do cerkwi z dworu oddam, a przy tym na lampy i łój z arendy leguję 10 zł, aby ustawicznie przy mszy na ołtarzu paliły się; a że dantur officia propter officia przeto wielebny prezbiter i jego następcy, każdego tygodnia, co rocznie po 2 msze za dusze zmarłych Jana i Barbary Kościuszków, rodziców moich, i bliskich krewnych odprawować obligowany, z których to mszy w każdej jednak ćwierci roku śpiewana msza jedna za dusze zmarłych, tak aby w roku 4 msze śpiewane były oprócz czytanych [...]. Fundusz ten we wszystkich punktach zobowiązuje się spełnić i dotrzymać pod poręczeniem 6 tys. zł, a po

²⁵ APL CHKGK. 757 k. 2.

²⁶ C h o d y ń s k i, dz. cyt., s. 397.

²⁷ APL ChKGK 780, k. 135.

²⁸ Tamże, k. 147.

²⁹ Cholmsko-varsavskij eparchialnyj vestnik (dalej cyt.: CHWEW). Warszawa: Izdavamyj pri Cholmsko-Varsavskoj Archierejskoj Katedre 1884, s. 11.

mnie każdemu dzierżawcy. Na wniosek biskupa włodzimiersko-brzeskiego przed sądem grodzkim, ziemskim, trybunalskim Wielkiego Księstwa Litewskiego zapłacił 6 tys. zł³⁰.

Kolejnym ważnym obowiązkiem patronów, o czym świadczy poniższy dokument wystawiony w roku 1760, było restaurowanie budynku cerkiewnego i troska o wyposażenie:

Michał Stanisław Suzin i Anna z Sierakowskich Suzin, prócz nadania ziemi zapisali dla cerkwi w Ostromezczewie jeszcze wyposażenie: aparaty, dzwonki, chorągwie i zobowiązali się do reparacji po potomne wieki na koszt dworu. W zamian obowiązkiem duchownego jest w każdą sobotę odprawiać za fundatorów i ich grzechów odpuszczenie za życia, po śmierci za ich dusze i modlitwy za ludzi, których skrzywdzili przez niepamięć lub defekty restytucji³¹.

Wspominany już Antoni Kościuszko, fundator cerkwi w Matiowie daje w 1762 r. dodatkową gwarancję: „Jeśli cerkiew spłonęłaby za życia mego lub po śmierci, zobowiązuję się na nowo wystawić, a obowiązek ten przechodzi na następców moich”³².

Zadaniem kolatora była troska o grunty pod cmentarz. W cerkwi kodeńskiej Jan Fryderyk Sapieha w roku 1718 darował grunty na cmentarz i pochowanie ciał zmarłych należących do parafii Świętego Ducha.

Ponieważ cerkiew ta będąc w posiadaniu zamkowym nie miała miejsca do pogrzebów, że musiano wywozić za Bug na mogiłki wiejskie albo prezbiterowi św. Michała wpraszać się i opłacać, co przeciwko chrześcijańskiej przystojności [...] w zamian za modlitwy za dusze poddanych naszych ratunku potrzebujących, raz w tygodniu we wtorek lub jakiś inny dzień, jeśli święto przeszkadzałoby, i śpiewać w każdą niedzielę i święto po skończonym nabożeństwie pod Twoją obronę przed obrazem Najświętszej Maryi Panny z całym pospółstwem za fundatorów żywych i umarłych³³.

Bardzo pochwalną opinię o kolatorze w Trościenicach (dekanat kamieniecki) wydał w roku 1720 wizytator, który zapisał, że „z daleka widać przyrodzoną gorliwość Sapiehów, nie tylko w domu ale i w bazylice”³⁴.

³⁰ AIWAK, t. III, s. 140-141.

³¹ Tamże, s. 147.

³² Tamże, s. 140-141.

³³ Tamże, s. 144.

³⁴ APL CHKGK. 780, k. 143.

Tab. 1. Patronat w unickiej diecezji brzeskiej w 2. poł. XVIII w.

Lp.	Dekanat	Król	Duchowni	Świecki	Razem	
1.	białski	9	0	17	26	
2.	bielski	15	1	8	24	
3.	brzeski	9	5	31	45	
4.	drohiczynski	2	2	19	23	
5.	kamieniecki	10	1	28	39	
6.	kobryński	6	2	3	11	
7.	mielnicki	7	1	17	25	
8.	poleski	14	2	6	22	
9.	prużański	10	1	9	20	
10.	włodawski	5	0	17	21	
Ogółem		L	87	15	155	257
		%	34	6	60	100

PATRONAT KRÓLEWSKI

Nie wszystkie opisy wizytacje są kompletne. Spośród 257 parafii, o których posiadamy informacje o osobie kolatora w 87 (34%) parafiach patronem był król. Cerkwie o patronacie królewskim znajdowały się w każdym dekanacie diecezji. Najwięcej w dekanatach bielskim (15) i poleskim (14), zaś najmniej w dekanacie drohiczynskim (tylko 1) i włodawskim (5). W tym nierównomiernym rozmieszczeniu patronatu królewskiego trudno dopatrywać się prawidłowości.

Relacje kościoł – władza świecka w przypadku Kościoła unickiego opierały się na tradycjach w stosunkach z Kościołem prawosławnym. Do trwałych czynników wytwarzających stosunek króla polskiego do Kościoła grecko-wschodniego należał przede wszystkim sam ustrój cerkwi prawosławnej, jej autokefalizm i niezwykła łatwość ulegania władzy świeckiej³⁵. Mimo tych tradycji nie zauważa się szczególnych wpływów władzy królewskiej na funk-

³⁵ K. Chodynicki, *Stosunek Rzeczypospolitej do wyznania grecko-wschodniego*, „Przegląd Historyczny” 23(1921), s. 123; A. Mironowicz, *Podlaskie ośrodki i organizacje prawosławne w XVI i XVII wieku*, Białystok 1991, s. 26.

cjonowanie omawianych parafii unickich. Analiza źródeł nie wykazuje, aby królowie w roli patronów szczególnie wyróżniali się od patronatu świeckiego bądź duchownego. Król spełniał obowiązki patrona-kolatora na zwyczajnych prawach.

Odnotowano przypadki, w których źródła wspominają, że obowiązki króla jako kolatora zostały przejęte przez starostę. W parafii w Lewiatyczach wizytator w roku 1720 odnotował, że obowiązki kolatora wypełnia król w starostwie pana Zygmunta Chrzanowskiego³⁶. Trudno rozstrzygnąć, czy i w jaki sposób król i starosta dzielili między sobą prawa i obowiązki związane z funkcją patrona. Wizytacja podaje, „że fundusz i prezenta duchownego pochodzi od Zygmunta Chrzanowskiego, podkomorzego ziemi brzeskiej”³⁷. W parafiach w Błudnie i Malczu jako kolator figuruje król, ale zaznaczono, że w starostwie Chodkiewicza, oboźnego Wielkiego Księstwa Litewskiego. Podobnie i tutaj źródło nie rozstrzyga zakresu kompetencji pomiędzy królem a rodziną Chodkiewiczów. W cerkwi w Błudnie wspomniano, że prezenta jest od Cecylii Sapieżanki Chodkiewiczowej, starościny Błudneńskiej³⁸. Analogiczną sytuację wymieniają źródła w wypadku cerkwi w Czerniakowie, gdzie jako kolator wymieniony jest „król w dzierżawie panów Jurcewiczów”³⁹. W tej parafii również stanowisko duchownego było obsadzone według prezenty pana Jurcewicza, a nie króla. Warto zwrócić uwagę, że wszystkie omówione patronaty króla z zaznaczeniem, że nie jest to stanowisko samodzielne, były odnotowane w cerkwiach dekanatu prużańskiego. W cerkwi w Radości król prawo patronatu sprawował wraz z Radziwiłłową, kanclerzyną Wielkiego Księstwa Litewskiego⁴⁰. Jest to jedyny przypadek współpatronatu z osobą króla, odnotowany w unickiej diecezji brzeskiej na przestrzeni XVIII w.

Na 87 parafii potwierdzonych w źródłach jako cerkwie o patronacie królewskim, 31 (35,6 %) miejscowości miało status miasta. Tę sytuację należy tłumaczyć tym, że duża część z owych miast to siedziby starostw i miasta królewskie. Z pewnością siedzibą starostw były: Bielsk, Brześć, Błudno, Drohiczyn, Kamieniec Litewski, Kobryń, Mielnik, Prużana, Rewiatycze, Szerezew⁴¹. Miastami królewskimi, powstałymi na prawie magdeburskim już

³⁶ APL CHKGK 780, k. 509.

³⁷ Tamże, s. 510.

³⁸ Tamże, s. 511.

³⁹ Tamże, s. 508.

⁴⁰ Tamże, s. 139.

⁴¹ AIWAK. Akty Bretskago grodskago suda, t. IV, Wilno: wyd. Tip. Kirkor 1870, s. 578-579; Potwierdzenie statusu starostw i dzierżaw pokazuje dokument z r. 1765 określający tary-

w XVI w. były: Wołyń (1519), Milejczyce (1516), Piszczac (1530), Łomazy (przed 1566), Dywin (przed 1566), Wysokie (1503 i 1510), Kleszczele (1523), Łosice (1505), Narew (1514 i 1529), Prużana (1588)⁴².

W przypadku 28 parafii, należących do unickiej diecezji brzeskiej, w 2. poł. XVIII w., w których jako patron figurował król, posługując się dotychczasowymi badaniami historycznymi można przeprowadzić badania porównawcze, dotyczące kwestii własności gruntów, na których znajdowały się parafie przed przyjęciem unii brzeskiej w 1596 r. – jeszcze jako parafie prawosławne – z danymi dotyczącymi XVIII w.⁴³ Z 28 parafii położonych w dobrach królewskich w XVI w., tylko w dwóch przypadkach w wieku XVIII patronem nie była osoba króla. Są to parafie w Boćkach i Czarnej. W przypadku cerkwi w Boćkach zmianę może tłumaczyć fakt, że tamtejsze dobra zostały nadane Iwanowi Sapiesze przez króla Zygmunta I⁴⁴. Trudno wytłumaczyć, w jakich okolicznościach w Czarnej – zwanej również Czarną Cerkiewną – prawo patronatu trafiło do rodziny Ossolińskich. Porównanie to ukazuje ścisły związek i trwałość pomiędzy prawem patronatu a własnością dóbr.

PATRONAT DUCHOWNY

Na terenie unickiej diecezji brzeskiej w XVIII w. źródła odnotowują 15 (6%) parafii, w których patronat był sprawowany przez osoby duchowne bądź zgromadzenia zakonne. Szczególną uwagę może zwrócić fakt, że poza jedną parafią (Pasynki) w pozostałych 14 parafiach unicy patronowie ze stanu duchownego byli obrządku łacińskiego. Sytuacja w Pasynkach, w której patronat sprawował biskup unicki, do końca też nie jest jednoznaczna, bowiem

fy dochodów ze starostw, dzierżaw i wójtostw magdeburskich w województwie brzeskim. S. K o ś c i a ł k o w s k i, *Ze studiów nad dziejami ekonomii królewskich na Litwie*, Wilno 1914, s. 98; M. R o z a n ó w, *Powiat prużański. Szkic historyczny*, Prużana: Druk Prużańskiego Powiatowego Zw. Międzykom. 1935, s. 39.

⁴² A. W a r z y Ń c z y k o w a, *Rozwój wielkiej własności na Podlasiu w XV-XVI wieku*, Wrocław: Wrocław. Tow. Nauk. 1951, s. 107, 220.

⁴³ Za podstawę ustalenia przynależności parafii do gruntów królewskich w XVI w. przyjęto wyniki badań A. Mironowicza zawarte w: *Podlaskie ośrodki i organizacje prawosławne w XVI i XVII wieku*, Białystok 1991, s. 272-275.

⁴⁴ *Miasta polskie w tysiącleciu*, red. S. Pazyra, t. II, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich 1967, s. 251.

osoba biskupa i metropolity unickiego Leona Kiszki jest wspomniana tylko w źródłach z 1. poł. XVIII w. Fundusz tej parafii pochodzi od króla Zygmunta Augusta, natomiast prezenty duchownemu udzielił Stefan Mikołaj Branicki, stolnik koronny⁴⁵.

Prawo patronatu sprawowali zarówno duchowni diecezjali, jak i wspólnoty zakonne. Spośród duchowieństwa diecezjalnego wyróżniają się duchowni łacińskiej diecezji łuckiej. Biskupi łuccy patronowali 5 parafiom (Bubel, Janów, Pawłów, Stawy i Zamszany). Być może również współuczestniczyli w sprawowaniu patronatu w Pożężynie, gdzie jako patronowie tej parafii wymienieni są „księża kapituły łuckiej”. Udział w patronacie nad parafiami unickimi mieli ponadto biskupi łacińskiej diecezji płockiej. Zostali oni wymienieni jako kolatorowie parafii w Gródku i Grodzisku Biskupim. Trudno ustalić, kto konkretnie patronował parafii w Szczebryniu, bowiem źródło wspomina tylko „księży proboszczów brzeskich”⁴⁶. Spośród zgromadzeń zakonnych źródła wymieniają: Jezuitów z Brześcia (Ponikwy) i Łucka (Błoty Wielkie, Stryhowo) oraz zgromadzenie brzeskich Augustianów (Kostomłoty) i Dominikanów (Czemery) oraz Kartuzów (Bereza).

Wymienione powyżej przykłady patronatu duchownego należałoby tłumaczyć własnością ziemi. Kostomłoty, choć później przeszły do fortuny Sapiechów, stanowiły bardzo starą własność Augustianów brzeskich. Nadanie pochodziło jeszcze od księcia Witolda z 1380 r.⁴⁷ Janów, Pawłowo, Bubel, Pożężyn, Gierszonowice i Zamszany wchodziły w skład czterech kluczy nadanych biskupowi i katedrze łuckiej w roku 1428. Janów stał się rezydencją i miejscem pobytu biskupów, którzy w XVIII w. założyli w mieście kolegiatę⁴⁸. Stawy zostały zakupione w 1522 r. przez biskupa łuckiego i od tego czasu tworzyły wraz z innymi dobrami tzw. klucz stawski⁴⁹. Szczebryń jest wymieniany w źródłach z 2. poł. XVI w. wśród posiadłości plebanii brzeskiej⁵⁰. Patronat cerkwi w Ponikwach należy tłumaczyć faktem, że cerkiew Świętej Trójcy i wieś Ponikwy weszły w roku 1630 w skład uposażenia przekazanego

⁴⁵ APL CHKGK. 780, k. 400.

⁴⁶ Tamże, k. 193.

⁴⁷ W a r z y ń c z y k o w a, dz. cyt., s. 70, 121.

⁴⁸ M. B r u d z i s z, *Dzieje seminarium duchownego. Studia Kościelno-Historyczne*, t. III, Lublin 1979, s. 155; K. Z d a ń s k i, *Przyczynki do dziejów powiatu brzesko-litewskiego i ziem nim objętych*, Warszawa: Druk. Inst. Głuchoniem. i Ociemniałych 1936, s. 37, 70.

⁴⁹ W a r z y ń c z y k o w a, dz. cyt., s. 86, 277.

⁵⁰ Tamże, s. 109.

przez Lwa Sapiechę zakonowi Jezuitów⁵¹, a po kasacie zakonu posiadaczką tych dóbr stała się księżna kanclerzyna Czartoryska⁵². Podobnie własnością ziemi należy tłumaczyć patronat duchowny parafii w Berezie, która znajdowała się na ziemiach klasztoru Kartuzów, otrzymanych na dziedziczną własność od Leona Sapiehy w połowie XVII w.⁵³

Rozmieszczenie geograficzne parafii o patronacie duchownym było zróżnicowane. Największą liczbę cerkwi z tym patronatem miał dekanat brzeski. Fakt ten należałoby tłumaczyć bliskością Brześcia, który był ośrodkiem życia religijnego. W dekanatach białskim i włodawskim nie było ani jednej parafii z patronem duchownym.

Przykłady te mogą świadczyć o dużym stopniu integracji obu obrządków. O konfliktach wynikających na tle różnicy obrządków brak informacji, mimo że przecież duchowni obrządku łacińskiego jako posiadający prawo patronatu mieli uprawnienia do ingerencji w życie parafii.

PATRONAT ŚWIECKI

Najliczniej reprezentowani wśród patronów w unickiej diecezji brzeskiej byli świeccy (60%). Spotyka się wśród nich zarówno przedstawiciele rodów magnackich, jak i drobną szlachtę. Wyróżniającym się wśród patronów cerkwi unickiej diecezji brzeskiej był ród Sapiechów. W tej rodzinie fundacja dla cerkwi i kościołów była tradycją. Już w XV w. Mikołaj Sapieha potwierdził fundację dla cerkwi Świętego Ducha w Kodniu, zaś w XVI w. przedstawiciel tej rodziny, Lew Sapieha, był największym prywatnym donatorem na Litwie. Dzięki jego wsparciom i staraniom na omawianym terenie powstały m.in. kościół i kolegium jezuickie w Brześciu w 1623 r. i cerkiew w Witorżu w 1605 r.⁵⁴ W XVIII w. źródła potwierdzają dla rodziny Sapiechów prawo patronatu w 26 parafiach cerkiewnych: 2 w dekanacie bielskim (Andryjanki, Boćki), 7 w dekanacie brzeskim (Dobratycze, Kopytowo, Wisznice, Zabłocie, Zbunin, Zbuńki, Żeszczynka), 1 w dekanacie drohiczyńskim (Siemiatycze),

⁵¹ H. L u l e w i c z, Sapieha Lew, w: *Polski słownik biograficzny*, t. XXXV, s. 102, (dalej cyt.: PSB).

⁵² Z d a ń s k i, dz. cyt., s. 96.

⁵³ Tamże, s. 47.

⁵⁴ L u l e w i c z, dz. cyt., s. 102.

5 w dekanacie kamienieckim (Choniewicze, Raśna, Troszczenica, Wysokie, Zubacze), 4 w dekanacie prużańskim (Chorew, Sielec, Sielec-rynek, Zababice), 5 w dekanacie włodawskim (Dołholesk, Kodeń-Świętego Ducha, Kodeń-Św. Michała, Mutwica, Rozwadów). Patronat rodu Sapiehów wynika na pewno z faktu, że rodzina ta była właścicielem wielu dóbr na omawianych terenach i od wieków była z nimi związana. Przykładem może być postać Jana Fryderyka Sapiehy, którego ulubioną rezydencją był Kodeń. Dbął on o rozwój tego miasta poprzez wyrobienie przywileju na dwutygodniowe targi, zapewnił bogaty wystrój kościołowi parafialnemu Św. Anny. W 1718 r. z jego inicjatywy powstała misja jezuicka, którą systematycznie wspierał finansowo, zaś w 1719 r. fundował cmentarz przy cerkwi Świętego Ducha, a następnie w 1728 r. cerkiew w podkodeńskiej wsi Stradecz⁵⁵.

Właścicielem wielu dóbr w ziemi brzeskiej był Józef Franciszek Sapieha. Należały do niego Boćki („stolica państwa boćkowskiego”) na Podlasiu, które w jego czasach stanowiły jeden z głównych ośrodków życia politycznego w tej części Rzeczypospolitej. Józef Franciszek wybudował w Boćkach klasztor i kościół dla reformatów. W 1732 r. założył w swoich dobrach nowe miasto Pratulín (Prattolin), ufundował wotum dla Matki Boskiej w postaci ołtarza w kościele parafialnym w Skrzyszewie. Przy dziełach tych pracowało wielu wybitnych artystów, m.in. Jakub Fontana, Jan Jerzy Płersz, Michał Dunin Szpot⁵⁶. Wzniósł i wyposażył w obrazy i srebra kilka cerkwi w swoich dobrach m.in. w Trościenicy i Rosi.

Odnotowaną w wizytacjach postacią w roli kolatora był Aleksander Michał Sapieha. W 1787 r. dzierżawił on od Radziwiłłów Sielec. Początkowo rezydował w Wysokiem, dokąd sprowadził zakon Bonifratrów, fundując szpital i klasztor. W latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych mieszkał najczęściej w Dereczynie, w latach osiemdziesiątych w Różanej, gdzie ufundował ołtarz św. Barbary, szpital, nowy cmentarz, cerkiew i klasztor Bazylianów⁵⁷.

Kolejną osobą, związaną z rodziną Sapiehów, wymienioną wśród kolatorów była Elżbieta Sapieżyna. Mimo powikłań z tytułem własności do dóbr kodeńskich, patronowała ona w tej miejscowości dwóm cerkwiom. Okazało się bowiem, że chociaż kanclerz Jan Fryderyk Sapieha zapisał swemu stryjecznemu bratankowi, Janowi, te dobra, to po śmierci spadkobiercy jego żona,

⁵⁵ Z. Zielińska, *Jan Fryderyk*, w: *Dom Sapieżyński*, oprac. E. Sapieha, Warszawa: PWN 1995, s. 434; t a ż, *Sapieha Jan Fryderyk*, PSB, t. XXXV, Warszawa 1994, s. 14.

⁵⁶ B. Kaczowski, *Józef Franciszek*, w: *Dom Sapieżyński*, s. 424; t e n ż e, *Sapieha Józef Franciszek*, PSB, t. XXXV, Warszawa 1994, s. 23.

⁵⁷ Z. Zielińska, *Aleksander Michał*, w: *Dom Sapieżyński*, s. 504.

Elżbieta z Branickich, musiała wykupić dwie trzecie Kodnia od Czartoryskich za sumę 60 tys. czerwonych złotych. Według dokumentu kupna ta część składała się z miasta Kodnia z folwarkami: Dobromyśl, Zabłocie, Krzywowólka, Zdanówka, Zbunin, Miedna⁵⁸.

Członkowie rodziny Sapiechów brali czynny udział w życiu politycznym i angażowali się w sprawy prawne, wysuwali postulaty reform. Przykładem może być postać Kazimierza Nestora Sapiehy, który postulował i opowiedział się na sejmie w 1790 r. m.in. za szybkim rozpatrzeniem projektu reformy o organizacji Kościoła unickiego, zwracając wraz z innymi sejmującymi uwagę na znaczenie tej kwestii dla bezpieczeństwa państwa. Poparł też projekt wprowadzenia metropolity unickiego do senatu, bez warunku przyjęcia przez ten Kościół kalendarza łańciskiego⁵⁹.

Przykłady postaw członków jednego z potężniejszych rodów magnackich Rzeczypospolitej XVIII w. świadczą o pozytywnym stosunku do Kościoła unickiego liczących się warstw społeczeństwa i pokazują przykłady równego traktowania Kościołów obrządku łańciskiego i greckiego.

Znaczące miejsce wśród kolatorów parafii diecezji brzeskiej zajmuje rodzina Radziwiłłów. Przedstawiciele tego rodu patronowali 25 cerkwiom: 12 w dekanacie białskim (Ciciborki, Dokudów, Hrud, Klonowica, Łukowa, Makarówka, Połoski, Swory, Sycze, Terebela, Witorz, Woskrzenice), 6 w dekanacie włodawskim (Charsów, Czersk, Dołhobrody, Hanna, Holeszyce, Sławatycze), 4 w dekanacie brzeskim (Chmielów, Czarnowczyce, Pokrowy, Zbirogi) i 2 w dekanacie kamienieckim (Pużyce, Radość).

Przez rodzinę Radziwiłłów wspierana była także budowa zespołu klasztornego Bazylianów w Białej Podlaskiej. Anna z Sanguszków Radziwiłłowa uczyniła zapis na rzecz zakonu w wysokości 40 tysięcy złotych. Z tej sumy 25 V 1740 r. wypłacono ojcom Bazylianom 10 tysięcy złotych. Pozostałą kwotę przekazano w latach późniejszych. Umożliwiła ona wybudowanie w latach 1742-1745 budynku klasztornego. Budowa kościoła była prowadzona pod nadzorem architekta A. H. Goffaux. Do ostatecznego zakończenia prac budowlanych przyczynił się syn Anny, Michał Kazimierz Radziwiłł⁶⁰.

Z innych liczących się wówczas rodów w Rzeczypospolitej patronami cerkwi unickich w 2. poł. XVIII w. byli Czartoryscy. Adam August pełnił

⁵⁸ Kodeń, w: *Dom Sapieżyński*, s. 662.

⁵⁹ Ł. K a d z i e l a, *Kazimierz Nestor*, w: *Dom Sapieżyński*, s. 525.

⁶⁰ T. K o n d r a t i u k, *Mecenat Anny z Sanguszków Radziwiłłowej (1676-1746)*, Biała Podlaska: Muzeum Okręgowe Biała Podlaska 1996, s. 8.

funkcje patrona w 8 parafiach: 5 w dekanacie mielnickim (Dołha, Drelów, Międzyrzec-Staromiejska, Międzyrzec-Nowomiejska, Szóstka) i 3 w dekanacie włodawskim (Lubień, Różanka, Włodawa). Prawo patronatu na ród Czartoryskich przeszło po kądzieli z rodziny Sieniawskich. Porównując bowiem osoby dokonujące prawa prezenty można stwierdzić, że wcześniej (na początku XVIII w.) część parafii była pod opieką Elżbiety z Lubomirskich Sieniawskiej, a potem najprawdopodobniej przeszła na córkę Marię Zofię, a następnie wraz z jej małżeństwem na Adama Augusta Czartoryskiego⁶¹, w wypadku cerkwi w Międzyrzecu prawo patronatu przejął on po Elżbiecie Sieniawskiej.

Prawo patronatu najczęściej było w posiadaniu jednej rodziny. Potwierdza to sytuacja w rodzie Ossolińskich i w spokrewnionych z nim rodzinach Kuczyńskich, Kuszłów, Godlewskich⁶². Ossolińscy w 2. poł. XVIII w. patronowali 4 cerkwiom dekanatu drohiczyńskiego (Ciechanowiec, Czarna, Łazów, Seroczyn). W Ciechanowcu patronem był Tomasz Ossoliński, starosta nurski, a następnie prawo to przeszło na jego córkę, Katarzynę z Ossolińskich Jabłonowską, kasztelanową wiślicką⁶³. W Czarnej cerkwi patronował Jan Stanisław Ossoliński, kasztelan gostyński, a potem jego wnuk Józef Kajetan Ossoliński⁶⁴, kasztelan podlaski, w 1780 r. poseł na sejm⁶⁵. Był on także patronem cerkwi w Grodzisku Biskupiej. Natomiast Jan Stanisław Ossoliński patronował unickiej parafii seroczyńskiej; przekazał następnie to prawo swojemu synowi Antoniemu, staroście sulejowskiemu. Do niego należało również prawo patronatu w Łazach⁶⁶. Zostało ono przejęte po innych przedstawicielach rodu Ossolińskich w przypadku cerkwi w Ciechanowcu, Czarnej, natomiast w Łazach wcześniej prawo patronatu posiadali przedstawiciele miejscowej szlachty.

Patronat pozostający w rękach tej rodziny można przeanalizować na przykładzie cerkwi w Chotyczach. Wizytacja z 1759 r. wspomina, że cerkwią opiekowała się pani Ossolińska, chorążyna liwska. Według tablicy genealogicznej była to Teresa z Siennickich (1707-1786). Po niej opiekę przejął syn

⁶¹ W. D w o r z a c z e k, *Genealogia*, Warszawa: PWN 1959, tab. 144.

⁶² Pokrewieństwo rodziny Ossolińskich zostało ustalone na podstawie tablicy 144 Ossolińscy herbu Topór, w: W. D w o r z a c z e k, dz. cyt.

⁶³ APL ChKGK. 796, s. 57; 797, s. 22.

⁶⁴ Tamże 796, s. 65; 797, s. 25.

⁶⁵ M. C z a p l i Ń s k a, I. H o m o l a, *Ossoliński Józef Kajetan*, PSB, t. XXIV, Wrocław 1979, s. 414-415.

⁶⁶ APL ChKGK, 797, s. 16.

– Kazimierz Ossoliński, chorąży mielnicki. Figuruje on jako kolator w źródłach datowanych na lata 1775 i 1787.

Patronat cerkwi w Łysowie należał do rodziny Kuczyńskich, najpierw do Jana, kasztelana podlaskiego ziemi drohiczyńskiej, następnie do Wiktoryna, chorążego drohickiego⁶⁷. W Mordach prawo patronatu po Baltazarze Ciecierskim posiadał Jan Godlewski⁶⁸, starosta ziemi nurskiej, a w Wirowie wspomniany już wyżej Konstanty Kuszel, stolnik podlaski⁶⁹. W Sokółowie w 1757 r. cerkwią opiekował się Błażej Krasieński, starosta przasnyski, wcześniej kasztelan płocki⁷⁰, a w latach następnych Michał Ogiński, miecznik litewski, kawaler orderu Orła Białego i Świętego Stanisława⁷¹.

Wśród rodzin udzielających się w prawie patronatu byli również Firleje, wymieniani jako opiekunowie 3 parafii dekanatu mielnickiego (Geś, Jabłoń, Paszenki).

Wyróżniającym się opiekunem świątyni był zapewne Karol Józef Siedlnicki. Źródła z 1775 r. ukazują go jako patrona pięciu parafii cerkiewnych (Chłopków, Gnojno, Konstantynów, Nosów, Witulin). Wszystkie te miejscowości należały do dekanatu mielnickiego. Siedlnicki, przybyły ze Śląska do Polski za Augusta II, w krótkim czasie doszedł do wysokich godności. Uznany został za prawego katolika i dobroczyńcę zakonu Paulinów w Częstochowie, zmarł w 1761 r.⁷² Wizytacje z 1775 r. wspominają, że parafie cerkiewne, gdzie był kolatorem, nie posiadały już prawnego opiekuna. Nie wiadomo, czy Siedlnicki umarł bezdzietnie i nikt z rodziny nie przejął po nim opieki nad omawianymi parafiami, czy o zmianach zdecydowały inne okoliczności. W wizytacji cerkwi w Nosowie z roku 1787 w roli kolatora została odnotowana zupełnie nowa osoba – Kazimierz Wielki Rudy Wężyk, łowczy wiślicki⁷³.

Wśród patronów świeckich unickiej diecezji brzeskiej na uwagę zasługuje osoba Kazimierza Pocięja, wspomnianego w roli patrona 3 parafii dekanatu kamienieckiego (Mała Jelna, Wielka Jelna, Rzeczyca). Do wyróżniających się

⁶⁷ Tamże, 796, s. 10; 797, s. 3.

⁶⁸ Tamże, 796, s. 15; 797, s. 9.

⁶⁹ Tamże, 796, s. 20.

⁷⁰ Tamże, 796, s. 33.

⁷¹ Tamże, 797, s. 11.

⁷² H. S t u p n i c k i, *Herbarz Polski i imionospis w Polsce ludzi wszystkich stanów i czasów*, t. I, Lwów: wyd. K. Piller 1855, s. 51.

⁷³ APL CHKGK, 821, s. 55; A. S a g a ł o, *Unicki dekanat mielnicki w drugiej połowie XVIII wieku*, Lublin 1996 (mps B KUL, sygn. 1052), s. 17.

kolatorów w diecezji brzeskiej można zaliczyć również Jakuba Ciecierskiego, najpierw miecznika, później stolnika ziemi drohiczyńskiej. Był on patronem 3 parafii: Czekanów, Czołomyje, Hołubla⁷⁴, które to prawo przejął po Baltazarze Ciecierskim, stolniku drohiczyńskim, figurującym jako patron tych cerkwi w 1. poł. XVIII w.⁷⁵

Wszystkie wymienione wyżej parafie posiadały po jednym patronie, ale istnieją przykłady, kiedy cerkiew miała więcej niż jednego kolatora. W Rogowie na przykład prawo to w 1757 r. mieli Kazimierz, Paweł, Faustyn, Romuald Popowscy, podcasyce nowogrodzcy i Józef Turski, podstoli ziemi mielnickiej, a następnie w 1789 r. Stanisław, Antoni, Michał Turscy, skarbnikowicze i podsędkowicze⁷⁶. Długa była lista patronów cerkwi sokołowskiej: panowie Zalescy, naturalni sukcesorzy i podcasyce podlascy, Jacenty Rozstworowski, podcasy podlaski, Wawrzyn Kopowski, wojski i podcasy drohicki, Leon Kopowski, miecznik orszański, Benedykt Kopowski, skarbnik drohicki oraz Paweł Kossowski, Antoni Kopowski, Stefan i Seweryn Obrypalscy – skarbnikowicze⁷⁷.

Fakt istnienia tak licznych patronów, sądząc po ich godnościach, wynika prawdopodobnie z tego, że była to szlachta zaściankowa, której stan majątkowy nie pozwalał na samodzielne utrzymanie cerkwi. Według hierarchii urzędów, ustalonych przez Z. Góralskiego⁷⁸, zajmowali oni dalsze pozycje. Były to przeważnie urzędy honorowe. Chociaż nie jest to tematem tej pracy, można wysunąć hipotezę, że godność była związana z majątkiem. Wyższa urzędem szlachta mogła pozwolić sobie na samodzielny patronat, szlachta niżej stojąca w hierarchii godności była zmuszona patronować cerkwiom zbiorowo.

Na uwagę zasługuje fakt, że wiele wymienionych powyżej osób było także patronami kościołów łacińskich. Ich szlacheckie pochodzenie wskazuje na to, że byli oni wiernymi Kościoła katolickiego, więc utrzymywali świątynie innego niż swoje obrządku.

⁷⁴ APL CHKGK, 797, s. 10; s. 6-7.

⁷⁵ Tamże, 780, s. 353, 354, 357.

⁷⁶ Tamże, 796, s. 29, 797, s. 9.

⁷⁷ Tamże, 796, s. 33.

⁷⁸ *Urzędy i godności w dawnej Polsce*, Warszawa 1988, s. 187. Hierarchia urzędów ziemskich Korony i Litwy ustalona przez sejm w 1768 r.: 1. podkomorzy, 2. starosta grodowy, 3. chorąży, 4. sędzia ziemski, 5. stolnik, 6. podcasy, 7. podsędek, 8. podstoli, 9. cześnik, 10. łowczy, 11. wojski większy, 12. pisarz ziemski, 13. miecznik, 14. wojski mniejszy, 15. skarbnik.

W przeważającej ilości parafii patronat znajdował się w rękach tej samej rodziny, Potwierdza to fakt dziedziczności tego prawa, gdyż mogło ono przechodzić po mieczu i kądzieli na prawnych lub testamentowych spadkobierców. Przy dziedziczeniu nie była wymagana zgoda biskupa, ani żadne inne formalności. Prawo patronatu można było, po uprzednim uzyskaniu zgody władz duchownych, odstąpić lub sprzedać⁷⁹.

ANEKS

Kolatorowie w parafiach unickiej diecezji brzeskiej w XVIII w.

Lp.	Parafia	Kolator
1	2	3
1.	Andryjanki	Józef Sapieha, podskarbi Wielkiego Księstwa Litewskiego i Michał Bobrowicki
2.	Barszczewo	Sapiehowie
3.	Bereza	Guzelfowie
4.	Berezowo	król
5.	Bezwola	król
6.	Bielsk Przedmiejska	król
7.	Bielsk Soborna	król
8.	Bielsk – Św. Przemysła	król
9.	Bielsk – Świętej Trójcy	król
10.	Błoty Wielkie	jezuici z Łucka
11.	Błudeń	król w starostwie Chodkiewicza oboźnego Wielkiego Księstwa Litewskiego
12.	Boćki	Sapieha, podskarbi nadworny Wielkiego Księstwa Litewskiego
13.	Brańsk	król

⁷⁹ K r a s i ń s k i, dz. cyt., s. 183.

1	2	3
14.	Brześć – Katedralna	król
15.	Brześć – św. Michała	król
16.	Brześć – św. Spasa	król
17.	Brześć – Świętej Trójcy	król
18.	Bubel	duchowni diecezji łuckiej obrządku łacińskiego
19.	Bulkowo	Kazimierz Ogiński, wojewoda trocki
20.	Cerkowniki	król
21.	Charsy	Karol Radziwiłł, wojewoda wileński
22.	Chłopków	Karol Siedlnicki Odrowąż
23.	Chmielewo	książę Radziwiłł, wojewoda nowogródzki
24.	Chobowicze	król
25.	Chocisław	król
26.	Chodyniec	Chodynieccy i inni ichmościewie tamtejsi
27.	Choniewicze	Sapieha, marszałek Wielkiego Księstwa Litewskiego
28.	Chorewo	Sapieha, marszałek Wielkiego Księstwa Litewskiego
29.	Chorostyce	Ignacy Sierakowski, starosta olszański
30.	Chotycze	Teresa z Siennickich Ossolińska, chorążyna liwska, po niej syn Kazimierz Ossoliński
31.	Chotyłów	król
32.	Cicibór	Radziwiłłowie
33.	Ciechanowiec	Ossolińscy
34.	Czarna Cerkiewna	Ossolińscy
35.	Czarnawczyce	książę Radziwiłł, wojewoda nowogródzki
36.	Czarnołazy	Sawiccy
37.	Czekanów	Franciszek Podski, a następnie Baltazar Ciecierski, stolnik ziemi drohiczyńskiej
38.	Czemery	dominikanie z Brześcia
39.	Czerniaków	król, w dzierżawie panów Jurczewiczów
40.	Czerniany	król
41.	Czernie	Tyszkowscy

1	2	3
42.	Czersk	Karol Radziwiłł, wojewoda wileński
43.	Czołomyje	Baltazar Ciecierski, stolnik ziemi drohicyńskiej, a następnie Jakub Ciecierski, stolnik ziemi drohicyńskiej
44.	Czyże	król
45.	Dereczyn	król
46.	Dobratycze	Jan Sapieha, kasztelan trocki
47.	Dobryń	różni ichmościovie, panowie obywatel
48.	Dokudów	księżęta Radziwiłłowie, hrabiowie bielscy
49.	Dołha	Adam August Czartoryski, wojewoda ziem ruskich
50.	Dołhobrody	Karol Radziwiłł, wojewoda wileński
51.	Dołholiska	Sapiehowie
52.	Doropnijewicze	król
53.	Drelów	Adam August Czartoryski
54.	Drohiczyn	król
55.	Dubicze	król
56.	Dywilin – św. Praksedy	król
57.	Dywilin – Św. Przczystej	król
58.	Dziatkowicze	Paweł i Rozalia Buchowieccy
59.	Gęś	Firlejowie a następnie Anna Szaniawska, starościna małgoska
60.	Gierszoniowicze	biskupi z Łucka
61.	Gnojno	Karol Siedlnicki Odrowąż
62.	Grodek	biskupów z Płocka
63.	Grodzisk Biskupia	Józef Szembek, biskup płocki
64.	Grodzisk Butlerska	Butlerowie
65.	Hanna	Hieronim Wincenty Radziwiłł, podkomorzy Wielkiego Księstwa Litewskiego
66.	Herbów	Łużeccy
67.	Hodyszowo	król
68.	Hola	król

1	2	3
69.	Holeszów	Hieronim Wincenty Radziwiłł, podkomorzy Wielkiego Księstwa Litewskiego
70.	Hołowno	Ignacy Sierakowski
71.	Hołubla	Baltazar Ciecierski, stolnik ziemi drohiczyńskiej, a następnie Jakub Ciecierski, stolnik ziemi drohiczyńskiej
72.	Horbanka	Aniutowie
73.	Hornów	szlachta różna w okolicy zostająca
74.	Horodce	król
75.	Horodyszcze	Machwic, miecznik trocki
76.	Hrud	Radziwiłłowie
77.	Hruszowa	król
78.	Hrużsk	Parysowie
79.	Hryniewicze	Hryniewieccy
80.	Hużnie	król
81.	Jabłeczna	Karol Radziwiłł, wojewoda wileński
82.	Jabłoń	Firlejowie, a następnie Anna Szaniawska, starościana małgoska
83.	Janów	biskupi z Łucka
84.	Kamienica Żyrowiecka	Stefan Tarkowski, miecznik ziemi brzeskiej
85.	Kamieniec – Zmartwychwstania Pańskiego	król
86.	Kamieniec – Narodzenia NMP	król
87.	Kamieniec – św. Szymona Słupnika	król
88.	Kamień Szlachecki	Weresczkowie i różna szlachta
89.	Kijowiec	król
90.	Klejniki	król
91.	Kleszczele – św. Mikołaja	król
92.	Kleszczele – św. Jerzego	król
93.	Klonowica	Radziwiłłowie

1	2	3
94.	Kobryń – Narodzenia NMP	król
95.	Kobryń, Soborna	król
96.	Kobryń – św. Mikołaja	król
97.	Kobryń – św. Piotra	król
98.	Kobylany	król
99.	Kodeniec	król
100.	Kodeń – Świętego Ducha	Jan Fryderyk Sapieha, kasztelan trocki, starosta brzeski, a następnie Elżbieta Sapieżyna
101.	Kodeń – św. Michała	Jan Fryderyk Sapieha kasztelan trocki, starosta brzeski, a następnie Elżbieta Sapieżyna
102.	Kolembrody	król
103.	Konstantynów	Karol Siedlnicki Odrowąż, po jego śmierci parafia nie miała patrona, a po r. 1799 Aleksandrowicz, wojewodzie podlaski
104.	Kopytów	Elżbieta z Branickich Sapieżyna, wojewodzicowa mścisławska
105.	Korczówka	Koniecscy
106.	Kornica	król
107.	Kornin	król
108.	Koroszczyn	Szwycy
109.	Kosicze	Piotr Oziębłowski, wojski brzeski
110.	Kosów	Kossowscy
111.	Kostomłoty	Augustianie z Brześcia
112.	Koszoły	król
113.	Kościeniewicze	Rusieccy
114.	Kośna	Parysowie
115.	Kruhel	Hempowscy
116.	Krynki	król
117.	Krzyczew	Józef Hornowski, cześnik latyczewski
118.	Kustyn	Zygmunt Chrzanowski, podkomorzy brzeski
119.	Lachowicze	król

1	2	3
120.	Lewosze	Masalscy
121.	Lubień	Adam Czartoryski, generał ziem podolskich
122.	Łazów	szlachta tamtejsza, a następnie Jan Stanisław Ossoliński
123.	Łobaczewo	Ludwik Pociąg wojewoda wileński, hetman Wielkiego Księstwa Litewskiego
124.	Łomazy	król
125.	Łosice – Matki Bożej	król
126.	Łosice – św. Michała	król
127.	Łukowa	Radziwiłłowie
128.	Łukowo	król
129.	Łysów	Józef Lewicki, chorąży ziemi bielskiej, a następnie Jan Kuczyński, kasztelan ziemi podlaskiej
130.	Łyszczycy	Łyszczycy
131.	Makarówka	Radziwiłłowie
132.	Malecz	król, w starostwie panów Chodkiewiczów
133.	Malesze	król
134.	Mała Jelna	Kazimierz Pociąg, wojewoda witebski
135.	Małoryta	król
136.	Mielnik – Zmartwychwstania	król
137.	Mielnik – Matki Bożej	król
138.	Międzyrzec – Nowomiejska	Elżbieta Helena Sieniawska, a następnie Adam August Czartoryski
139.	Międzyrzec – Staromiejska	Elżbieta Helena Sieniawska, a następnie Adam August Czartoryski
140.	Milejczyce – św. Barbary	król
141.	Milejczyce – św. Mikołaja	król
142.	Mokrany	różni ichmościowie z szlachty tamtejszej
143.	Mokre	Łochowscy
144.	Mordy	Baltazar Ciecierski, stolnik ziemi drohiczyńskiej, a następnie Jan Godlewski, starosta ziemi nurskiej

1	2	3
145.	Motwica	Ksawery Sapieha, wojewodzie mściłowski
146.	Mszanna	Ossolińscy
147.	Myszczycze – Niepokoj- czyce	Niepokojczyccy
148.	Narew	król
149.	Narojki	Skirscy, a następnie Karol Urbański, cześnik podlaski
150.	Nepłe	Mciuta
151.	Nosów	Karol Siedlnicki Odrowąż, a po jego śmierci Kazimierz z Wielkiej Rudy Wężyk, łowczy wis- licki, a po r. 1775 Kazimierz Ossoliński
152.	Nowosiółki	szlachta ziemi bielskiej
153.	Ołtusz	król
154.	Opole	Ignacy Sierakowski, strażnikowicz Wielkiego Księstwa Litewskiego
155.	Orańczyce	Glińscy
156.	Orepicze	król
157.	Orla	Braniccy
158.	Ortel Królewski	król
159.	Ortel Szlachecki	Ostrowscy
160.	Orzechowo	król
161.	Ostromezczew	Michał Suzin, stolnik brzeski
162.	Oziaty	król
163.	Pasynki	ksiądz biskup Kiszka
164.	Paszenki	Firlej, kasztelan kamieniecki
165.	Paszuki	Tyszkowski
166.	Pawłów	biskupi z Łucka
167.	Piszczac	król
168.	Podbiele	Skaszewscy
169.	Pokry	Radziwiłł, wojewoda nowogródzki
170.	Połoski	Radziwiłłowie
171.	Połowce	król

1	2	3
172.	Ponikwy	jezuici z Brześcia, po 1772 roku brak prawnego opiekuna
173.	Pożeżyn	księża kapituły łuckiej
174.	Próchenki	król
175.	Prużana – Narodzenia NMP	król
176.	Prużana – Przemienienia Pańskiego	król
177.	Prużana – św. Praksedy	król
178.	Przegaliny	Zarankowie quendam Grecy
179.	Przyłuki	król
180.	Pużyce	Radziwiłłowie
181.	Radość	król i Radziwiłłowa, kanclerzyna Wielkiego Księstwa Litewskiego
182.	Radwanicze	Poniatowski, podskarbi Wielkiego Księstwa Litewskiego
183.	Radzież	król
184.	Raszyn	Sapiehowie
185.	Rewiatycze	król w starostwie Zygmunta Chrzanowskiego
186.	Rogacze	Wojciech Paprocki
187.	Rogów	Szymon Gąsiewski, skarbnik podlaski, a następnie Kazimierz, Paweł, Faustyn, Romuald Popowscy, podczaszycy nowogrodzcy i Józef Turski, podstoli ziemi nurskiej
188.	Rokitno	król
189.	Rozwadówka	Ksawery Sapieha, wojewodzie mścisławski
190.	Różanka	Adam Czartoryski, generał ziem podolskich
191.	Rudno	król
192.	Rzeczyca	Pociej, wojewoda witebski
193.	Saki	król
194.	Sasiny	Markowscy
195.	Sawice	Jacek Cieciszewski, pisarz liwski
196.	Seroczyn	Wiktoryn Kuczyński, podkomorzy ziemi drohiczyńskiej, a następnie Jan Stanisław Ossoliński

1	2	3
197.	Seroczyn	Ossoliński, starosta sulejowski
198.	Siechnowicze	Paweł Kościuszko, pisarz grodzki brzeski
199.	Sielec	Sapieha, marszałek Wielki Koronny
200.	Sielec (rynek)	Sapieha, marszałek Wielki Koronny
201.	Siemiatycze	Michał Sapieha, pisarz polny, a następnie Anna z Sapiehów Jabłonowska
202.	Sławatycze	Hieronim Radziwiłł, podkomorzy Wielkiego Księstwa Litewskiego
203.	Sokołów	Błażej Krasieński, starosta przasnyski
204.	Starokuplin	Buchowieccy
205.	Stawy	biskup z Łucka
206.	Stepanki	Pociej, wojewodzie oboźny Wielkiego Księstwa Litewskiego
207.	Stryhowo	jezuici z Łucka
208.	Suchopol	król
209.	Suzin	Suzinowie
210.	Swory	Radziwiłłowie
211.	Sycyna	król
212.	Sycze	Radziwiłłowie
213.	Szczebryń	księża proboszczowie brzescy
214.	Szczytniki	Gąsiewscy
215.	Szerezów	król
216.	Szkopy	Józef Zieliński, podstoli płocki
217.	Szóstka	Adam August Czartoryski
218.	Szyszowa	Tyszkowscy
219.	Telatycze	Telatycy
220.	Terebela	Radziwiłłowie
221.	Terebuń	Szwyscy
222.	Tokary	Tokarzewscy
223.	Trościanica	Józef Sapieha, podskarbi nadworny Wielkiego Księstwa Litewskiego
224.	Wielimowicze	Grochowscy

1	2	3
225.	Wielka Jelna	Ludwik Pociąg, wojewoda wileński, hetman wielki litewski
226.	Wielkie Lachowice	król
227.	Wielkoryta	król
228.	Wierzcholesie	król
229.	Wierzchowice	Kopciowie
230.	Wirów	Konstanty Kuszel, stolnik podlaski
231.	Wisznice	Władysław Sapieha, wojewoda brzeski
232.	Witoroż	Radziwiłłowie
233.	Witulín	Karól Siedlnicki Odrowąż
234.	Wizno	Rogowski
235.	Włodawa	Adam Czartoryski, generał ziem podolskich
236.	Wołyń	król
237.	Wojska	Machwicowie sędziowie ziemscy brzescy
238.	Wołczyn	Poniatowski, podskarbi Wielkiego Księstwa Litewskiego
239.	Woskrzenice	Radziwiłłowie
240.	Wólka	Parysowie
241.	Wyganów	Szwycy
242.	Wysokie Litewskie	Michał Sapieha, pisarz polny Wielkiego Księstwa Litewskiego
243.	Wysokie Mazowieckie	król
244.	Zababie	Sapieha, marszałek Wielki Koronny
245.	Zabłocie	Jan Sapieha, kasztelan trocki, starosta brzeski
246.	Zamszany	biskupi z Łucka
247.	Zasimowicze	Osuchowscy
248.	Zbirogi	Radziwiłł, wojewoda nowogródzki
249.	Zbunin	Fryderyk Sapieha, kasztelan trocki
250.	Zbuńki	Sapieha Jan, kasztelan trocki i starosta brzeski
251.	Zburaże	król
252.	Zeszczynka	Władysław Sapieha, wojewoda brzeski

1	2	3
253.	Zubacze	Michał Sapięha, pisarz polny Wielkiego Księstwa Litewskiego
254.	Zurobice	król, a następnie Stanisław Zurobicki
255.	Zwody	Aleksandrowiczowie
256.	Żerczyce	król
257.	Życin	Suzin, stolnik woj. brzeskiego

ŹRÓDŁA

- Akty izdavaemye Kommissieju vysocajse ucredemoju dlja rozbora drevnich aktov v Vilnie. Akty Bretskago grodskago suda. T. III-IV, Wilno 1870, wyd. Tip. Kirkor.
- Archiwum Państwowe w Lublinie, Chełmski Konsystorz Greko-Katolicki. sygn. 780, 796, 797, 821, 1131.
- Chołmsko-varsavskij eparchialnyj vestnik. Warszawa 1884, Izdajemyj pri Chołmsko-Varsavskoj Archierejskoj Katedre.
- Chołmskij Greko uniatskij mesjaceslov 1872. Warszawa 1871, w Tipografii Iwana Jaworskiego.

OPRACOWANIA

- A b r a h a m W., Początki prawa patronatu w Polsce, Lwów 1889, nakładem redakcji „Przeglądu sąd. i adm.”
- B a t j u s z k o w P. N., Chołmskaja Rus. Istoriceskija sudby Russkago Zabuzja, Petersburg 1887, wydano pri Min. Vnutrien. Del.
- B i e ń k o w s k i L., Organizacja Kościoła wschodniego w Polsce, w: Kościół w Polsce. red. J. Kłoczowski, t. II, Kraków 1969, s. 781-1049, wyd. „Znak”.
- B r u d z i s z M., Dzieje seminarium duchownego. Studia Kościelno-Historyczne, t. III, Lublin 1979 s. 143-271, TN KUL.
- C h o d y n i c k i K., Stosunek Rzeczypospolitej do wyznania grecko-wschodniego, „Przegląd Historyczny” 23(1921), s. 122-134.
- C h o d y ń s k i S., Patronat w Polsce, w: Encyklopedia Kościelna, Warszawa 1892, t. XVIII, s. 380-399, wyd. ks. Michała Nowodworskiego.
- C z a p l i ń s k a M., H o m o l a I., Ossoliński Józef Kajetan, PSB, t. XXIV, Wrocław 1979, s. 414-415, PAN.
- D w o r z a c z e k W., Genealogia, Warszawa 1959, PWN.
- Encyklopedia Kościelna, t. X, Warszawa 1876; t. XVIII, Warszawa 1892, wyd. ks. Michała Nowodworskiego.

- G ó r a l s k i Z., Urzędy i godności w dawnej Polsce. Warszawa 1988, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza.
- Jan Fryderyk, w: Dom Sapieżyński, oprac. E. Sapieha. Warszawa 1995 s. 434, PWN.
- K a c z r o w s k i B., Józef Franciszek, tamże, s. 424.
- K a c z r o w s k i B., Sapieha Józef Franciszek, PSB. t. XXXV, Warszawa 1994, s. 22-24, PAN.
- K ą d z i e l a Ł., Kazimierz Nestor, w: Dom Sapieżyński, s. 525.
- K o ł b u k W., Kościoły Wschodnie w Rzeczypospolitej około roku 1772, Struktury administracyjne, Lublin 1998, TN KUL.
- K o n d r a t i u k T., Mecenat Anny z Sanguszków Radziwiłłowej (1676-1746), Biała Podlaska 1996, Muzeum Okręgowe Biała Podlaska.
- K o s s o w s k i A., Blaski i cienie unii kościelnej w Polsce w XVII-XVIII wieku w świetle źródeł archiwalnych, Lublin 1939, Drukarnia „Narodowa”.
- K o ś c i a ł k o w s k i S., Ze studiów nad dziejami ekonomii królewskich na Litwie, Wilno 1914.
- K r a s i Ń s k i A. S., Prawo kanoniczne krótko zebrane, Wilno 1861, Drukiem Józefa Zawadzkiego.
- L u l e w i c z H., Sapieha Lew, PSB, t. XXXV, Warszawa 1994, s. 84-103, PAN. Miasta polskie w tysiącleciu, red. S. Pazyra, t. II. Wrocław 1967, Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- M i r o n o w i c z A., Podlaskie ośrodki i organizacje prawosławne w XVI i XVII wieku, Białystok 1991, Dział Wydawn. Filii Uniw. Warszawskiego.
- N a b y w a n i e c S., Unicka archidiecezja kijowska w okresie rządów arcybiskupa metropolity Felicjana Filipa Wołodkowicza 1762-1778, Rzeszów 1998.
- P a w e l e c M., Prawo patronatu, Lublin 1995 (mps w Archiwum Uniwersyteckim KUL, sygn. 1015).
- R o z a n ó w M., Powiat prużański. Szkic historyczny, Pruzana 1935, Druk. Prużańskiego Powiatowego Zw. Międzykom.
- S a g a ł o A., Unicki dekanat mielnicki w drugiej połowie XVIII wieku, Lublin 1996 (mps w Archiwum Uniwersyteckim KUL, sygn.1052).
- S t u p n i c k i H., Herbarz Polski i imionospis w Polsce ludzi wszystkich stanów i czasów, t. I, Lwów 1885, wyd. K. Piller.
- W a r z y Ń c z y k o w a A., Rozwój wielkiej własności na Podlasiu w XV-XVI wieku, Wrocław 1951, Wrocław. Tow. Nauk.
- Z d a Ń s k i K., Przyczynki do dziejów powiatu brzesko-litewskiego i ziem nim objętych, Warszawa 1936, Druk. Inst. Głuchoniem. i Ociemniałych.
- Z h i s m a n J., Das Stiftrecht in der Morgenländischen Kirche, Wien 1864.
- Z i e l i Ń s k a Z., Sapieha Jan Fryderyk, PSB, t. XXXV, Warszawa 1994, s. 12-15, PAN.
- Z i e l i Ń s k a Z., Aleksander Michał, w: Dom Sapieżyński, s. 504.

COLLATORS OF THE UNIATE PARISH IN THE BRZEŚĆ DIOCESE
IN THE 18th CENTURY

S u m m a r y

The article discusses the way the right of patronage in the parishes of the Uniate Brześć diocese worked in the 18th century. It describes the rights and duties of patrons, also called collators, the rules of their working and it analyses the personal composition of the class of legal protectors of parishes.

In the 18th century the Brześć diocese had 305 parishes that were divided into 10 deaneries. The working of each parish was connected with the right of patronage. The patron (collator) had both privileges and duties resulting from this right. Introducing the candidate for the parish priest to the bishop, taking care of his salary and taking care of the condition of the church and its furnishings belonged to the patron's duties. In return for this the collator was entitled to have special privileges: he was remembered about in prayers, he had a special seat of honor in the church, priority over the others in processions and the right to put his coat of arms in the church.

The right of patronage in the parishes of the Uniate Brześć diocese in the 18th century was enjoyed by the King (34%), the clergy (6%) and lay people (60%). Among the lay collators the Sapieha (26) and Radziwiłł (25) families patronized the greatest number of parishes.

The right was hereditary. It had a close connection with ownership. It did not belong to the competence of the diocesan authorities.

Translated by Tadeusz Karłowicz

Słowa kluczowe: kolator, parafie unickie, diecezja brzeska, patronat.

Key words: collator, uniate parishes, Brześć diocese, patronage.